

**O'SMIRLIK DAVRIDA AGRESSYANING SHAKLLANISH BELGILARIDA
OTA-ONANING O'RNI.***PhD, dotsent***Ziyavitdinova Gulnora Ziyautdinovna***gziyavitdinova2019@gmail.com***Melikulova Shahnoza Normurodova***Aniq va ijtimoiy fanlar**Universitetu 2-kurs magistri***АННОТАЦИЯ**

Ushbu maqolada o'smirlardagi agressiya va uning psixologik talqini, shuningdek, ota-ona munosabatlarining ularning agressik hissiy holatini shakllantirishdagi roli va ahamiyati haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: agressivlik tajovuzkorlik, sotsializatsiya, gipoproteksiya, giperproteksiya, javobgarlik.

Oilaviy turmush inson xayotining eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Xuddi shu boisdan jamiyatning qonun qoidalarga nisbatan munosabat ham oiladagi shaxslararo turli tuman muammolarda, muloqotda, fikr almashinuvida, munozaralarda, o'z ifodasini topadi, binobarin yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash oilaning naqadar mustahkam bo'lishiga, ota-ona munosabatlarida oliyjanob xarakter hislarini, bolada yuksak ma'naviy hislarni shakllantirishga bog'liqdir. Yosh avlodni oilada komil inson qilib tarbiyalashdek yuksak va mas'uliyatli vazifa ota-onaga, oiladagi kattalarga yuklatilgandir. Yurtimizda oila hamisha davlat himoyasida va oliy qadriyat sifatida e'zozlanadi. Oila ijtimoiylashuvning asosiy va muhim o'chog'i bo'lgani uchun ham uning shu muhitda tarbiyalanayotgan yoshlar e'tiqodi va dunyoqarashidagi roli sezilarlidir. Respublikamizda «Oila» yili deb e'lon qilinishi, «Oila» ilmiy-amaliy markazi o'z faoliyatini boshlashi, jamiyatda yoshlar tarbiyasi borasida oilaning roli va mas'uliyatini oshirishga qaratilgan muhim tadbir bo'ldi. Oilaviy tizimda «Men» - obrazining ijtimoiy psixologik ahamiyati shundaki, u shaxs tarbiyasining va tarbiyalanganligining muhim omillaridan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, tarbiya shaxsning o'zi va o'z sifatleri to'g'risidagi tasavvurlarining shakllanishi jarayonidir, deb ta'rif berish mumkin. Demak, har bir inson o'zini, o'zligini qanchalik aniq va to'g'ri bilsa, tasavvur qilolsa, uning jamiyat normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kam bo'ladi, ya'ni u tarbiyalangan bo'ladi. O'z-o'zini anglash, o'zidagi mavjud sifatlarni baholash jarayoni ko'pincha konkret shaxs tomonidan og'ir kechadi, ya'ni inson tabiati shundayki, u o'zidagi o'sha jamiyat normalariga to'g'ri kelmaydi.

Giperproteksiya - ota-ona tomonidan bolaning barcha istak, tilak va ehtiyojlarini ko'r-ko'rona, tanqid va mulohazasiz qondirishga intilish; bolani har qanday qiyinchiliklar va to'siqlardan himoya qilish, uning barcha istaklarini joyida bajo keltirish, erkalatish, oddiy yutuqlaridan quvonish, xatolarini sezmaslikka qaratilgan harakatlar. Bolasi uchun "jonini jabborga beruvchilar" odatda o'zlari bilmagan holda farzandlariga yomonlik qilayotganliklarini sezmaydilar, natijada bola kelajakda dangasa, ko'pchilikning ichida o'zini tuta olmaydigan, hayotning pastbalandliklarida o'zini nochor his etadigan, tantiq, erka bo'lib qoladi. Ayniqsa, bola o'smirlik yoshiga yetganda, erka, tantiq bo'lgani uchun do'stlari va tengqurlari davrasida ham hamma aytganlari bo'lishini istaydigan, liderlikka intiluvchanligini namoyon etgisi keladi, lekin ikkinchi tomondan, aslida unda bunday sifatlar bo'lmaydi. Gap shundaki, bunday holatlarda ota-ona zurriyoti timsolida ilgari o'z hayot tajribasida erisholmagan armonlarini ro'yobga chiqargisi keladi, ularning tarbiya uslublari aynan shunga qaratilgan bo'ladi, lekin bola ko'p jihatdan nochor ekanligini keyinchalik ijtimoiy muhitning turli vaziyatlariga tushganida his eta boshlaydi.

G'amho'rlikdan ustun keladigan giperproteksiya - bunda erkalatishdan ko'ra ota-ona tomonidan bolasining har bir yurgan qadami va xatti-harakatini nazoratga olish orqali unga e'tibor berish nazarda tutiladi. Shuning uchun bu tarbiya uslubida turli xil ta'qiqlar, chegaralashlar ("u mumkin emas", "bu mumkin emas" qabilida) bisyor bo'ladi. Bunday sharoitda katta bo'lgan bola odatda mustaqil fikrli, mustaqil qarorlar chiqaruvchi bo'lolmaydi, lekin salga jahli chiqadigan, ko'p narsalardan norozi holda katta bo'ladi, chunki u doimiy nazoratga, birovlarining hamma yo'lyo'riqlarni ko'rsatib, aytib berishlariga o'rganib qoladi: onasisiz dars tayyorlay olmaydigan, otasisiz ko'chaga chiqmaydigan bo'ladi, barcha ishlarida kattalarning aralashuviga ko'nikib ketadi. O'ta kuchli axloqiy mas'uliyat - bunda ota-ona tomonidan bolaga nisbatan talablar darajasi yuqori bo'ladi, lekin uning asl xohish-istaklari, ehtiyojlari unchalik e'tiborga olinmaydi. Ota-ona bolasining kelajagini puxta qilishni o'ylab, uning yurishturishi uchun o'zlarini mas'ul deb his silgan holda, shaxsiy tasavvuridagi insonni yaratishga, shaxsni shakllantirishga urinadilar, ba'zan nazorat ostida bolaning yoshi, aqliy yoki jismoniy imkoniyatlariga zid talablar, to'shiriqlar ham berilaveradi. Masalan, "sen to'ng'ichimizsan, ukalaringga sen qarashing kerak", degan ma'noda unga oiladagi kichik a'zolarga yoki kasallikka chalingan oila a'zosini parvarish qilish kabi mas'uliyatli va og'ir ishlar ham yuklanadi. Emotsional raddiya - bunda ota-ona bolasini shunday tarbiyalaydiki, uning otaona hayotida u o'ziga yarasha tashvish, ortiqcha yuk ekanligi, u bo'lmaganida otaonaning hayoti boshqacha bo'lishi muntazam ravishda eslatib turiladi. Agar bu farzand oilada yagona bo'lmasa, boshqa arzandaroq, suyukliroq inson bo'lsa, vaziyat yanada og'irlashadi, "sen bo'lmaganingda..." yoki qiz bolaga qarab: "Sening o'rningda og'il bo'lganda edi..." qabilidagi kesatiqlar tez-tez aytib turiladi. Ayrim ota-onalar bu kabi emotsional jihatdan bolasini rad

etayotganligini yashirishga urinadi, "nega bolani yoqtirmaysan?" kabi savollarga aslida uni sevishi kerakligini ta'kidlagan bilan baribir bola ota-onasi uchun ortiqcha tashvish ekanligini his qilib yashaydi va tezroq mustaqil bo'lib olib, ularni tashlab ketishni, alohida yashashni ixtiyor qilib qoladi. Ona qanchalik o'z mehribonligini sun'iy ravishda namoyon etishga urinmasin, bola baribir ularning samimiy emasligini qalbi bilan his etadi. Ayniqsa, otasi bilan ajralishgan yoki ota tashlab ketgan holatlarda onaning bunday munosabati bolaga juda og'ir botadi. Qattiqqo'llik - bir qarashda emotsional rad etishga o'xshaydi, lekin undan ochiqroq va og'irroqdir. Qattiqqo'llik to'g'ridan-to'g'ri bolani yoshligidan kaltaklash, haqorat qilish, kamsitish shaklida yoki bola ehtiyojlariga to'la befarqlik, uning boryo'qligini go'yoki sezmaslik kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Ikkala holatda ham bola yoshligidan nima qilib bo'lsa-da, tezroq katta bo'lish, o'zi amallab tirikchiligini qilish, ota-ona tazyiqidan qutulishni o'ylab yashaydi. Bunday oilada bolani u yoki bu xulqi uchun jazolash odat tusiga kirib qoladi, bola qo'rqqanidan ota-ona hukmiga itoat etayotganligi, buning istiqbolda yomon asoratlari borligini kattalar bilmaydilar, bilsalar ham bu usul ular uchun samarali tuyuladi. Aybdorlik, aybga yarasha jazo kabi usullar bola xulq-atvorini boshqaruvchi psixologik omilga aylanadi, u ham kelajakda doimo aybdorlarni qidirishga o'rganib boradi. Z.Freyd nazariyasiga ko'ra, ana shunday jazoga hukm etilgan bola tobora agressiv bo'lib borib, o'zida alamni qaysidir bir ob'yektdan (o'zidan kichiklardan, begonalardan, hayvonlardan) olishga qasd qiladigan, qasoskor bo'lib o'sadi. Jismoniy jihatdan bolaga zug'um qilib, uni kaltaklash holatlari deyarli barcha ijtimoiy qatlam vakillariga xosdir. Tarbiyaning asosi oila muhitidir. Bola uyda nimani ko'rsa, shunga taqlid qilib o'sadi. Oilada ota olijanob keng fe'l, bosiq, mulohazali va ozgina siyosatliroq bo'lishi, ona esa mehribon, rahmli, bolalarini behuda qarg'amaydigan va muloyim bo'lmog'i lozim. Farzandlarimizni sog'lom e'tiqodli, jismonan baquvvat qilib tarbiyalash ham ota-ona zimmasiga yuklangan. Oilaning har bir a'zosi millatning davomiyligini saqlovchi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning rivojini ta'minlovchi, ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni dunyoga keltirib tarbiyalovchi muqaddas makon ma'naviyat maskanidir. Shunday qilib, insonning shaxs bo'lib shakllanishida, hayotda o'z o'rnini topish, el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovor bo'lishida oila asosiy poydevor hisoblanadi. Oila hayotning abadiyligini davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga kelajak nasllarni qanday inson bo'lib etishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'idir.

Psixologiyada o'smirlar va yoshlarning o'rtasidagi agressivlik xatti-harakatlari muammosini o'rganishga alohida tadqiqot sohasi sifatida e'tibor beriladi. Ushbu yo'nalishda o'spirinlarda agressiv ruhiy jarayonidagi xatti-harakatlarning paydo bo'lishining turli usullari va sharoitlarini aks ettiruvchi psixologik mexanizmlarni aniqlash va joriy etish masalasining ahamiyatiga e'tibor qaratilmoqda.

Hech kimga sir emaski, zamonaviy jamiyat o'spirinlarning agressiv ruhiy xatti-harakatlarining salbiy ijtimoiy oqibatlariga alohida e'tibor beradi. Voyaga yetmaganlarning agressivlik ruhiy holatning xatti-harakatlari nafaqat zo'ravonlik qurbonlari, balki jamiyatning barcha a'zolari uchun to'g'ridan-to'ri salbiy psixologik oqibatlarga olib keladi, chunki salbiy muhit jamiyatning barcha a'zolarining stress darajasini oshiradi va ijtimoiy farovonlikni pasaytiradi.

Biz bilamizki, shaxsning sotsializatsiyasi va shaxsning shaxs sifatida rivojlanishi birinchi navbatda muhim institut uning oilasi. Ota-onalarning farzandlariga bo'lgan e'tibori va ular o'tasidagi konstruktiv muloqot o'smirlarning hissiy sohasini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'smirlar duch keladigan agressiv xatti-harakatlarning rivojlanish mexanizmlarini tushunish va aniqlash ushbu xatti-harakatlarning oldini olish uchun samarali choralarni ishlab chiqishga yordam beradi.

O'smirlarning agressiv ruhiy holatidagi xatti-harakatlarining rivojlanishining sabablari ularning oilaviy tarbiyasida yotadi. O'smirlarning deviant va agressiv ruhiy holatidagi xatti-harakatlari omillarini o'rganayotgan tadqiqotchilar oilaviy tarbiya va milliy qadryatlar asosiy omil ekanligini ta'kidlaydilar. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar namuna va bolaning shaxsiyati va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish vositasiga aylanadi.

O'smirlarda agressivlikning shakllanishiga bir qator shaxsiy xususiyatlar ta'sir qiladi: tarbiyaning muvozanatsiz shakllari: o'zini past baholash, yuqori, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish, kompyuter o'yinlariga qaramlik, tavakkal qilishga tayyorlik, cheklangan o'zini himoya qilish hissi, xulq-atvor buzilishi. omillar: maqsadsiz vaqt o'tkazish, hech qanday sababsiz maktabni tashlab ketish, akademik ko'rsatkichlarning pastligi, erta jinsiy aloqa va boshqalar.; ijtimoiy omillar (ommaviy axborot vositalari, urf-odatlar va marosimlarning jamiyatdagi psixologik ta'siri, ota-onalarning xulq-atvori buzilishi, oilaning past ijtimoiy mavqei, tarbiyachilarning o'zgarishi (o'gay ota, o'gay ona va boshqalar); o'spirinda do'stlari bilan yaqin ijtimoiy aloqalarni o'rnatish, xatti-harakatlarida og'ishlar (taqlid o'spirinning qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olmagan holda, ota-onalar tomonidan o'pirinning rivojlanishiga qo'yilgan haddan tashqari talablar).

Psixologiyada bolalar va ota-onalar munosabatlarining shakllari va ularning psixologik tahlili ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. A. E. Lichko va E. G. Eidemiller bolalar va ota-onalar munosabatlarini noto'g'ri qurishning bir necha turlarini aniqladilar.

- gipoproteksiya (gipoopek) bolaga zarur g'amxo'rlikning yo'qligi bilan tavsiflanadi ("qo'llar bolaga etib bormaydi"). Ushbu turdagi munosabatlar bilan bola deyarli o'zini tashlab ketgandek his qiladi. So'nggi o'n yil ichida gipoproteksiya

bolalarning e'tiborsizligi va tashlab ketilishiga qadar davom etdi. Bunday o'spirinlar ijtimoiy bo'lmagan kompaniyalarda boshqalarga qaraganda tezroq bo'lishadi va bo'sh hayot tarziga odatlanib qolishadi.

- dominant giperproteksiya bolani haddan tashqari, obsesif g'amxo'rlik bilan o'rab olishni, uning mustaqilligi va tashabbusini butunlay to'sib qo'yishni o'z ichiga oladi. Giperproteksiya ota-onaning bolaga nisbatan ustunligi sifatida namoyon bo'lishi mumkin, bu uning haqiqiy ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirishda va bolaning xatti-harakatlarini qattiq nazorat qilishda namoyon bo'ladi.

Ushbu tarbiya uslubi bilan ota-ona nazorati etishmasligi o'spirinning xatti-harakatlarining buzilishiga tanqidiy munosabat bilan birlashtiriladi. Ota-onalar bolasini to'sib qo'yishadi, har qanday usul bilan munosib jazolardan xalos bo'lishga harakat qilishadi. Bunday oilalardan kelganlar kattalarning obro'sini tan olmaydilar, faqat qo'pol kuchdan tashqari, shuning uchun ularning xatti-harakatlarini cheklash davlat organlari yordamida amalga oshirilishi kerak..

- hissiy rad etish bolaning barcha ko'rinishlarida rad etilishida namoyon bo'ladi va aks etadi. Rad etish aniq namoyon bo'lishi mumkin ("siz mendan charchadingiz, keting, menga ko'tarilmang") va yashirin – masxara, kinoya, masxara shaklida. Bola doimo o'zlarini og'ir his qilishlarini, ota – onalar uchun yuk ekanligini, ularsiz ular uchun osonroq bo'lishini his qiladi. Agar yaqin atrofda boshqa birov bo'lsa – aka – uka yoki opa-singil, o'gay ona yoki o'gay ota-ona bo'lsa, u ancha qimmat va sevimli (Zolushka pozitsiyasi) bo'lsa, vaziyat yanada yomonlashadi.

Shafqatsiz munosabatlar shartlari. Odatda hissiy rad etish bilan birlashtiriladi. Shafqatsiz munosabat ochiq-oydin namoyon bo'lishi mumkin bolani jazolash yoki bolaning manfaatlarini butunlay e'tiborsiz qoldirish, agar u kattalarning yordamiga umid qilmasdan faqat o'ziga ishonishga majbur bo'lsa.

Ma'naviy javobgarlikni oshirish shartlari. Bunday holda, ota-onalar farzandining kelajagi haqida katta umidlarga ega bo'lib, ko'pincha ular o'zlarining orzularini ro'yobga chiqarishga umid qilishadi. Ushbu turdagi ota-onalarga rioya qilgan ota-onalar bolaga boshqa oila a'zolariga g'amxo'rlik va vasiylikni ishonib topshiradilar.

Qarama-qarshi tarbiya. Bitta oilada ota-onalar, bobo-buvilarning har biri turli xil ta'lim uslublariga rioya qilishlari mumkin. Masalan, ota-onalar tomonidan hissiy rad etish va buvining giperproteksiyasi bo'lishi mumkin.

Oilada ota-ona va bola munosabatlarini ko'rib chiqishda asosiy masalalardan biri bu "rol" tushunchasi. Oilaviy munosabatlar tizimida bolaning roli boshqacha bo'lishi mumkin.

O'smirlarda agressiv ruhiy holatidagi xatti – harakatlarning shakllanishi ko'plab omillarni o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Agressiv xatti-harakatlarga oila, tengdoshlar va ommaviy axborot vositalari ta'sir qiladi. Bolalar xatti-harakatlarni

mustahkamlash orqali ham, agressiya xatti-harakatlarni kuzatish orqali ham o'rganadilar va ota-onalarning farzandlari o'rtasidagi salbiy o'zaro munosabatlarni to'xtatishga urinishlari beixtiyor o'zlari qochmoqchi bo'lgan xatti-harakatlarni

rag'batlantirishi mumkin. Haddan tashqari qattiq jazolarni qo'llaydigan va farzandlarining faoliyatini nazorat qilmaydigan ota-onalar farzandlarining agressiv hulq atvor va itoatsiz ekanligini bilib olishlari mumkin. Shunday qilib, yuqoridagi barcha omillar ota-onalar, o'qituvchilar, psixologlar va butun jamiyat tomonidan

o'spirinlar bilan muloqotda hisobga olinishi kerak, chunki agressiv hulq atvorni xatti-harakatlarni tuzatishdan ko'ra agressiv hulq atvorni oldini olish osonroq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. A'zamxo'jaeva E.A. "Muomala maromining yosh xususiyatlari va dinamikasi". T.: 2002.
2. Aliqulov X. Sharq mutafakkirlari axloqi haqida. T.: 1979.
3. Asqarov I.Sh., Mamtqulova R., Norqulov H.D. "Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi". - Toshkent. 2009.
4. Khasanova, A. R., & Ismailova, N. I. Mutual coordination of sensorimotor activity for physical development of children with autism spectrum disorders.
5. Ismailova, N., & Grahova, S. Mythological stories about house-spirit: Themes, structure, psychological particularities.
6. Ismailova, N., Panfilov, A., Ljdokova, G., & Farhatovich, K. Gender aspects of confounding factors in the preparation of powerlifters.
7. Ismailova, N., & Grahova, S. Bylichkas in folklore for children: Psychology of being.
8. Gaifullina, N., Ismailova, N., Makarova, O., Panfilov, A., & Ljdokova, G. Individual psychological singularities of persons with disabling diseases
9. . 9. Ismailova, N., Tsagarelli, Y., & Shumikhin, S. (2017). Computerised system to rate junior athletes' psycho-emotional stability in team and individual sport disciplines. SCOPUS00403601-2017-8-SID85039420339.
10. Ismailova, N., Ljdokova, G., Panfilov, A., Gaifullina, N., & Makarova, O. (2015). Individual psychological singularities of persons with disabling diseases. SCOPUS2015-7-1-SID84922724007.
11. Tashkent, D. S., Abduazizova, V., & Komilova, G. (2021). Health-Saving Problems of Children and Adolescents in Emergency Situations. Biomedical Journal of Scientific & Technical Research, 38(4), 30634-30636.
- амилова, Н. Г., & Соипова, М. Л. (2020). Правовые и социокультурные основы интеграции в общество детей с ОВЗ в Узбекистане. In Инклюзивное
13. Ota-ona munosabatlaridagi muammolarni aniqlash diagnostikasi: uslubiy qo'llanma. Angarsk Irkutsk: RSO UMC, 2017. -104 s.
14. Platonova N. M. bolalar va o'spirinlarda tajovuz / N. M. Platonova. Qarang:: Nutq, 2009 yil. 336 s.
15. Berkovets L. Agressiya. Sabablari, oqibatlar va nazorati. M., 2007 yil
16. Bandura A, Walters R. Teen agressiya. M., 2000 yil.